

ty Wahlman fordrade, att minsta småsak från stolar, armatur till klockorna skulle ritas av honom.. Hans genomtänkta och för sin uppgift så ytterst väl studerade arbeten inledde en ny tid för kyrkobyggnadskonsten i Sverige. Från honom kunde en ny sakralarkitektur utgå, och i viss utsträckning har detta redan skett.

Bengt Cnattingius.

Ett bidrag till dialogpsalmens historia.

Den tyska psalmhistoriska forskningen har icke till fullo beaktat det förhållandet, att det finnes ett stort antal tyska psalmer, skrivna under stormaktstiden av tyskar bosatta i Sverige. Det kan synas underligt, att det i svenska psalmböcker intogs psalmer, som voro översatta från tyska kyrkovisor, vilka voro alldeles okända för dåtidens utgivare av rikstyska psalmböcker. Dessa psalmer blevo således aldrig införlivade med den rikstyska psalmtraditionen. Man söker därför förgäves i den tyska hymnologiska litteraturen efter psalmer sådana som »Schönstes Kindlein sey willkommen» och »Ach Herr Jesu, das ist Pein». (B. Wahlström, Studier över tillkomsten av 1695 års psalmbok, Akad. avh. Uppsala 1951, sid. 145 not 8). Joh. Gerdes' »Jesus ist mein heil und leben» och de anonyma »Jesu meiner Seelen Ruh» och »Jesus meine Lust und Wonne» torde även tillhöra de inom rikstyskt område okända psalmerna. (a. a., sid. 145 not 1).

Till de av den tyska forskningen icke uppmärksammade psalmerna på svenskt område hör en ur flera synpunkter mycket intressant psalm, som med all sannolikhet är författad av den på sin tid livligt omdiskuterade tyske prästen i Stockholm Joh. Jac. Leibnitz. (Leibnitz se E. Linderholm, Sven Rosén, Akad. avh. Uppsala 1911, sid. 89. Wahlström, a. a., sid. 208). Psalmerna, som är försedd med titeln »Kreutz Kelch der Frommen», kan sjungas på samma melodi som »Meinen Jesum lass ich nicht». (Uppsala universitetsbibliotek: T 201). Den är uppställd som en dialog mellan Jesus och själen, där själen i sin nöd anropar Frälsaren. »Jesu, meiner Seelen Lust / Blicke auf die bange Brust / Wass für Jammer, wass für Schmertzten / Dringen sich zu meinem

Hertzen/ Blicke auf die bange Brust/Jesu, meiner Seelen Lust»
(v. 1).

Den förtvivilade själens rop besvaras av Jesus, som tröstar den ropande med att hänvisa till det faktum, att själen är utvald genom Jesu kärlek. Själen låter sig dock ej tröstas. All kraft är förgången. Det är fråga om den svåra andliga anfäktelsen, som icke så snart giver vika. (Chr. Scriver, Seelen-Schatz, IV, Leipzig 1708, sid. 382, 384, 398 och 400). Dialogpsalmen står dramat nära, och diktaren försmår ej att låta själen med en viss teatralisk affekt tillropa Jesus: »Siehe wie ich bin verblichen» (v. 3). Den kraft, som själen saknar, finnes i rikt mått hos Kristus. Han har den nya kraft, som skapar nya krafter. Den kraften kommer från hans öppna sår ur vilka blodsafte sprutar fram. Själen förnimmer, hur den kan tillgodogöra sig dessa krafter och brister ut i jubel (v. 4—5).

Botstämningen byts i lovsång, och för att själen skall kunna prisa sin Förlossare måste den nya sången till. »Ich will dichten neue Lieder». Det är en sång, som onekligen är släkt med den nya sång, som omtalas i Uppenbarelseboken (5:9 och 14:3). Jesus dämpar den hastigt uppflyammande hänförelsen och talar sakta och innerligt till själen om nödvändigheten av att vara stilla — stilla för korssets skull men stark i hoppet. Själen, som begynte dialogen, avslutar den med en enkel och vacker bön till Jesus: »Jesu, stille seyn, will ich gern/ Gib nur dass ich es erlern» (v. 7).

Närmast till hands ligger det att jämföra Leibnitz' korskalkpsalm med Vultejus' »Ach, hwad skal iag doch begynna». Denna psalm upptogs som nr. 279 i den swedbergska psalmboken efter några smärre förändringar. Arrhenius har även bearbetat psalmen först i Psalme-prof 1689 och sedan ytterligare i 1691 års Psalme-profwer. (a. a., sid. 55 not 5). Vultejus' dialogpsalm övertogs av rikspsalmboken 1695 (nr. 244). I den wallinska psalmboken omändrades psalmen, så att dialogen helt utplånades (nr. 177).

Syndaren klagar över hur synden kväljer honom, och Jesus söker att trösta den bedrövade genom att hänvisa till den hugnad och tröst, som finnes hos Frälsaren. Undan för undan avvisar Jesus alla de tvivel, som syndaren anför. Psalmens innehåll kan bäst sammanfattas med syndarens bön om hjälp; »Om tu twiikan ey förtager/ Faller iag aff syndzens nöd/ Wist i then ewiga

dödh» (v. 7) och Jesu svar på denna bön: »Låt icke tin swaga troo / Göra tigh så stoor oroo / Jagh wil tigh med nådh betäckia / Och föröka troon i tigh» (v. 8).

Leibnitz' och Vultejus' psalmer ha ungefär lika disposition och innehåll. Den förstnämnda tager dock upp problemet om själens tvivel om sin salighet ur mera allmänt principiell synpunkt, under det att den senare mer sysslar med detaljer rörande detta problem. Vultejus' psalm har även genomgående en starkare karaktär av bönepsalm. Den saknar den leibnitzska kyrkovisans allitteration och suggestiva upprepning av de olika strofernas huvudord. I gengäld giver den genom sin enkla komposition intryck av en både kärvare och liksom mer hållbar gudsförtröstan.

Att låta psalmen få form av en dialog förekommer då och då under 1600-talet men är icke särskilt vanligt. En del goda exempel äro dock värda att beaktas i samband med Leibnitz' »Jesu, meiner Seelen Lust». Många dialogpsalmer ha som huvudpersoner Jesus och själen eller Jesus och syndaren. En sådan typisk kyrkovisa är »Ach weh mir armen Sünder», som är författad av den okände Daniel Rumpius. Psalmen ingår som nr. 72 i sjunde delen av »Musae Sioniae Michaelis Praetorij, vilken trycktes 1609 i Wolffenbüttel.

»Ach weh mir armen Sünder» är en typisk »Busslied». Botgörarstämningen var ju också något karaktäristiskt för Leibnitz' och Vultejus' dialogpsalmer. Rumpius' syndare vet icke, hur han skall handla. Han har varken rast eller ro. Det enda, som står fast, är, att han förtörnat Herren. Han vill gärna komma till honom, men det är svårt att nå fram. Liksom i de flesta dialogpsalmerna är den själavårdande avsikten klar. Jesus söker intala den bävande själen mod. Den syndare, som gör sin uppriktiga be-kännelse, behöver icke frukta för att komma inför Frälsaren. Det är därför som Rumpius låter Jesus fråga den tillintetgjorde syndaren, varför han är så skygg och rädd. Jesus är den som med rätta kallas »gnedig Herr» (v. 2). Han har älskat syndaren med sin stora kärlek och liksom omfamnat honom. För att syndaren skall tro detta, tillönskar Jesus honom frid och förklarar honom vara i Guds frid. Detta kan dock icke syndaren fatta utan framhärdar liksom den förtvivlade själen i Leibnitz' psalm med sin ångest inför domen och Guds vrede. Det tillhör liksom schemat i dialogpsalmen, att själen omöjligen kan fatta, att frälsningen är så nära. Det är därför fullt i överensstämmelse med

detta schema, när syndaren säger: »Ich muss gar sehr erschrecken / Wenn ich an ihn gedenck» (v. 3).

Först sedan Jesus allvarligt uppmanat syndaren att icke springa ifrån sin frälsning utan att besinna, att hos Jesus finnes nåd, och åter en gång betonat, att han är en nådig Gud, förstår själen, att han hos honom har evigt liv och blivit löst från all nöd. Innan detta har gått upp för den anfäktade, har dock Jesus varit tvungen att hålla en predikan om hur han förvärvat denne genom sin död. »Ich bin für dich gestorben / Vergessen hab mein Blut» (v. 5). Leibnitz låter Jesus säga till den förkrossade: »Siehe meiner Wunden ritzen» (v. 4). På samma sätt begagnar Rumpius sig av dialogens möjligheter till livfullhet, och lägger i Jesu mun tillropet »Sih meine Füß und Hende / Sih meine Strimen all» (v. 5). Då ser själen såren, och då tror syndaren Jesu ord. Det är den tvivlande Tomas, som bekänner.

Ett likartat motiv som i de ovannämnda psalmerna möter i hovpredikanten och prelaten Johann Valentin Andreäs »Das langweilige Creutz oder Gespräch zwischen einer betrübten Seel und Christo». Psalmen, som börjar »Wie lang, o Gott, wehrt doch mein Creutz», återfinnes som nr. 18 i fjärde delen av Johann Stadens »Hauss-Music», vilken trycktes i Nürnberg 1628 av Johann Friderich Sartorius.

Även här klagar själen över att bördan är för tung, och att sorgerna aldrig vill taga slut. »Mein Schmertz ist alle Morgen new» (v. 1). Kristus är som i de ovan nämnda psalmerna tröstaren, som uppmuntrar och beder den sorgsne att räta på huvudet, ty Jesus står vid hans sida (v. 2). Det är som svar på detta, som själen formår den sköna böneversen: »Sich, lieber Herr, bist du so nah / Wie, dass ich dich nicht finde / Ein Leid ist übers ander da / Dein Liecht auch anzünde / Dass ich seh, wer mein Retter sey / Der mich so schweren Lasts befrey / O Helffer, beut dein Hände» (v. 3). Det är intressant att se, hur vissa uttryck nästan ordagrant går igen i de olika dialogpsalmerna. I Andreäs psalm säger själen: »All Safft und Krafft zu letzt aussgeht» (v. 5), och Kristus svarar: »Ach nicht, mein Kind, mein Krafft ist hie» (v. 6). Hos Leibnitz heter det på samma sätt. Själens klagar: »Jesu hier ist keine Krafft / Es entgeheth Krafft und Safft» (v. 3), och Jesus svarar: »Seele hier ist neue Krafft» (v. 4).

Det själavårdande draget framträder mycket klart och tydligt i David Spaisers båda dialoger, där dock samtalet föres mellan

syndaren och Gud Fader. Spaisers psalmer, »O Gott, ich theue dirs klagen» och »Ich komm zu dir, o Vatter mein», återfinnas i samma psalmbok nämligen »Vier und zwaintzig geystliche Lieder», tryckt 1609, sid. 18 resp. 22. Dialogen är här stundom utformad som en kort och snabb replikväxling. Så är t.ex. förhållandet i andra strofen av »Ich komm zu dir, o Vatter mein». Fadern: »Lass es dir aber ein ernst seyn». Syndaren: »Freylich, du liebet Vatter mein.»

Själavårdande är även den anonyma »Ach, wie soll mir geschehen», som trycktes i den genom Johannes Deucerus i Altenburg 1613 utgivna »Hauss Gesängelein oder geistliche Lieder auff alle Tage in der Wochen» (sid. 31). Som förläggare fungerade leipzigerbokhandlaren Henning Grossen d.ä. Motivet är dock här ett delvis annat. Den sjuke och Kristus samtala här om sjukdomen och om det förestående uppbrottet från världen med allt vad den har att bjuda på: »Weib, Kind, Ehr, Gut und Gelt» (v. 1). Den sjuke bekänner sin synd och beder om hjälp: »Mein Gott, dein Hülf mir sende / Weil ich ja sterben muss / Das sich vor meinem Ende / Mich bekehre und theue Buss / Vergib die Sünde mein / Dass mein Gewissen wird rein / Bescher mir ein selige Stunde / Lass mich sanfft schlaffen ein» (v. 5). Kristus svarar liksom i de föregående dialogpsalmerna med att hänvisa till sin frälsargärning, vilken beseglades med hans röda blod, som räddar från evig pina och kval, helvetets brinnande eld, och tvär själen ren (v. 6). Den sjuke får taga emot den tröst, som ligger i Jesu ord om att han snart skall få vara med honom i det himmelska paradiset (v. 6).

Ett onekligen originellt drag i denna psalm är, att, sedan själen fått frid, och sjukdomen icke längre är något skrämmande, så inträder plötsligt »der Dichter» på scenen (v. 12). Diktaren beder en bön för alla människor, som ha betryckta hjärtan, och särskilt beder han om att Kristus måtte förkorta den stora smärtan i dödsnöden. Denna avslutningsstrof är ett slags »usus». Den gäller alla, under det att psalmen i övrigt berört den sjukas speciella problem. Vänd, Herre, all vår jämmer och allt vårt elände i evig glädje och giv oss alla efter denna tiden den eviga saligheten. I den bönen kunna alla instämma, och med diktarens framträdande i slutversen förlänas psalmen den allmängiltighet, som tagit sig uttryck i psalmbokens titel. Den fromme har i sin husandakt liksom åsett skådespelet Den sjuke och Kristus, och efter dramats

slut uppträder regissören-författaren och avrundar föreställningen med några förklarande ord.

Ha de hittills behandlade dialogpsalmerna behandlat själavårdsfrågor, där den anfäktade och om sin frälsning tvivlande själen får tröst och andlig vägledning av Frälsaren eller Gud Fader, så är superintendenten Johann Jacob Beckhs lilla dialogpsalm helt buren av tillbedjans ande. Psalmen, vars begynnelse rad lyder »O Jesulein, mein Jesulein, o Gottes und Marien Sohn», har som rubrik »Die glaubige Seele bittet von ihrem lieben Jesulein ein New-Jahrs-Geschenck». Den ingår i den av Beckh utgivna »Himmels-Leiter. Das ist: Gebett und Seufftzerlein», som trycktes i Tübingen 1648 av Philibert Brunn. (sid. 236).

Själen frågar Jesus, vad det är för en nyårgåva, som Jesus skall skänka, så att själen alltid tänker på gåvans givare. Jesulein svarar: »Ich bring kein Silber, auch kein Gold / Sonder meins lieben vaters Huld / Ruh, Fried und Frewd im Herten dein / Das soll mein New Jahrs-Schenckung seyn» (v. 2). Den troende själen bringar den trofaste »Jesulein» sitt tack. Hjärtat är sjukt av kärlek, och det söta Jesus-namnet skall för själen vara en vederkivckelse i själva döden (v. 3).

Helt enastående av alla det sjuttonde seklets dialogpsalmer är königsbergerprofessorn Valentin Thilo d. y:s gripande dialog på Påskdagen. Den erinrar om de medeltida mysteriespelen, och de agerande personerna, Petrus och Maria, framträda mycket levande mot bakgrunden av den stora påskundret. Psalmen ingår som nr. 2 i »Ander Theil der preussischen Fest-Lieder... Discantus», vilken trycktes i Königsberg 1644 av Johan Reusnern.

Psalmen inledes av Petrus, som frågar: »Solte denn das schwere Leiden / Und des Todes Grausamkeit / Aller Menschen Trost und Frewd / Christum, ewig von uns scheiden?» (avd. 1). Maria besvarar frågan med stor häftighet och utropar; »Nein, nein, Petre, weit geirrt!» Den som har givit åt all världen livet och himmelen, den kan icke helvete och död behålla. Thilo låter då Petrus komma med en dramatisk motfråga, som i realism och korthuggen enkelhet giver den för lärjungen aktuella situationen. Vart har då hans kropp tagit vägen? Den är ju icke i graven. Det är inför den frågan, som Maria anförtror Petrus, vad hon fått veta av ängeln. Med mästarehand har författaren fångat stämningen. Man liksom ser, hur Maria böjer sig fram mot Petrus och hemlighetsfullt och försiktigt berättar, vad kvinnorna alldeles nyss har upp-

levt. Försiktigheten giver med en plötslig våldsamhet vika för det triumferande budskapet. Jesus Kristus, Herren, har av egen makt uppväckt sig ur dödssömmen. Den lätttrörlige Petrus grips av jublande hänförelse, och knappt har Maria tystnat, förrän han giver luft åt sin glädje: »O so sind wir wol gerochen! / Krafft-löss ist der Feinde Macht / Nun wird gäntzlich seyn veracht / Ihres Hochmuts freches Pochen.» (avd. 2). Maria börjar ana segerns frukter. Nu äro även de själar fria, som lågo i helvetets fängelse-hålor. Petrus och Maria förstå så småningom, att Jesu uppståndelse för med sig åt mänskligheten de stora andliga gåvorna, frid, glädje och rättfärdighet, och att den yttersta konsekvensen är saligheten.

I slutavsnittet har den jublande stämningen fått vika. Petrus har börjat besinna sig. Den brinnande hänförelsen slocknar och i stället kommer en obeskrivlig längtan över honom. Han vill alltid få skåda den segerrike Kristus. Han vill alltid få förbliva hos honom. Maria prisar därvid den salig, som fått nåden att taga emot Kristus, och vars hjärta icke är förkvävt under syndalasten. Petrus, medveten om sin synd, beder som svar en kort bön om att Kristi liv måtte i honom döda all synd. De heligas samtal slutar med att Maria sjunger en hymn till segerfurstens ära.

Ytterligare dialogsalmer, som kunna omnämnas i detta sammanhang, äro den av Johann Maukisch författade »Auff! auff! mein Geist, dancksage» och Josua Wegelins »Wie schön leuchtet der Weisen Stern». Den förstnämnda är skriven »am 1. Oster Feyer-tage» och betår av rätt långa anföranden dels under rubriken »Andächtiges Hertze» dels »Englische Post». Psalmen återfinnes i »Lobsingende Hertzens-Andacht über die Evangelia», som utgavs av Johann Maukisch 1656 (sid. 271). »Lobsingende Hertzens-Andacht» trycktes i Danzig hos George Rhetens änka genom David Friedrich Rheten.

Wegelins psalm är en dialog mellan »Christen» och »Weisen». Den har den förtydligande titeln »Anmutiges Gesänglein über der Geburt Christi, gesprächsweise gestellt» och ingår i Wegelins »Andächtige Versöhnung mit Gott, welche hilfjet auss aller Noth» av år 1636. Trycket är från Nürnberg, och som förläggare fungerar Wolfgang Endters.

Psalmen innehåller en mängd allegorier och symboler. Stjärnan spelar givetvis en stor roll. Mycket tidstypisk är de vise männens retoriska fråga i v. 4: »Ey was wolt ihr doch mehr begehren /

Dann den so schönen Morgenstern/ Evangelischer Lehre?» Ordet är den krubba, vari det lilla Jesusbarnet ligger lindat. Guldet blir symbol för tron, rökelsen för bönen och myrran för tålamodet (v. 8).

Dialogpsalmen kom icke att spela någon större roll i 1600-talets psalmlistoria, men den kan göra anspråk på att tillhöra ett mycket intressant och särpräglad avsnitt av denna historia. Detta gäller framför allt de psalmer, som synas stå i ett visst förhållande till de gamla mysteriespelen.

Bengt Wahlström.

Ritual och Böner.

INSTALLATIONSRIKUAL FRÅN STOCKHOLM

De liturgiska föreskrifterna om kyrkoherdeinstallation i Kyrkolagen 1686 äro synnerligen knapphändiga. Denna akt kunde därför utformas tämligen fritt under inflytande från ritualen för präst- och biskopsinviqning.

Kyrkoherdeinstallationerna i Stockholm ha icke alltid förrättats i samband med högmässan. År 1670 installerades den finske prästen några dagar efter pingst »om morgonen efter bönen»¹⁾. En intressant redogörelse för kyrkoherde Samuel Törlings installation i Maria kyrka den 8 maj 1706 finns bevarad²⁾. Före själva installationsakten ägde en särskild gudstjänst rum enligt följande ritual:

1. pro introitu spelas i orgona.
2. läses syndabekännelsen för altaret
3. siunges: frögder eder i thenna tid
4. Musciseras
5. siunges: wi tro uppå en Gud
6. Musciseras ad suggestum
7. effter predikan musciseras
8. slutas med en bön om gudsordet och wälsignelsen.

Efter denna inledande gudstjänst sjunges: Ach, blif hos oss, o Jesu Christ, då man träder fram til altaret. »Acten begynnes med: Kom helge Ande, Gud, effter hålles sermon och tal wid altaret,

¹⁾ Stockholms konsistorii prot. 18/5 1670.

²⁾ Acta consistorii Holmiensis 1706: 44.